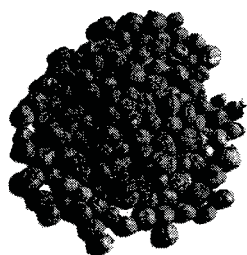

ยาหอม

รศ. ดร. สุวรรณ อีรวรพันธ์

อรัญญา ศรีบุศราคม

ยาหอมเป็นตำรับยาแผนโบราณที่ใช้กันมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน นิยมใช้มากในกลุ่มผู้สูงอายุ เพื่อแก้อาการวิงเวียน หน้ามืดคล้ายจะเป็นลม กระทรวงสาธารณสุขได้กำหนดให้ยาหอม 4 ตำรับ (จันทจักร นวโกฐ ทิพโอสถ และเทพจิตร) เป็นยาสามัญประจำบ้าน มีสรรพคุณใช้ในอาการวิงเวียนศีรษะ หน้ามืด ตาลาย อ่อนเพลีย ช่วยบำรุงหัวใจ คลื่นไส้ อาเจียน จุกเสียดแน่น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมียาหอมตำรับอื่นๆ อีกมากกว่า 100 ตำรับ ที่ได้ขึ้นทะเบียนกับสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา จากการที่ประชาชนให้ความเชื่อถือในสรรพคุณและความปลอดภัยของสมุนไพรและตำรับยาไทย จึงมีการใช้ยาหอมอย่างกว้างขวางและต่อเนื่องกันมานาน โดยมีการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์น้อย เมื่อต้นปี 2545 กระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศการพบสารปนเปื้อนที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของตำรับยาหอม 1 ตำรับ ทำให้หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจต่อยาหอมมากขึ้น สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข จึงได้จัดการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนา ยาหอม” เมื่อวันที่ 18-19 มิถุนายน 2545 โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การใช้ ปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งแนวทางการพัฒนา ยาหอม ระหว่างบุคลากรทางการแพทย์แผนไทย และแพทย์แผนปัจจุบัน นักวิชาการ และผู้สนใจ

กระวาน

กานพลู

จันทน์เทศ

ในการประชุมประกอบด้วยหัวข้ออภิปรายกลุ่มใน 3 หัวข้อ

1. ตำรับยาหอมไทยจากประสบการณ์หมอพื้นบ้าน โดยมีวิทยากรเป็นหมอพื้นบ้านจากภาคกลาง ภาคใต้ ภาคอีสานและภาคเหนือ ได้เล่าถึงการใช้ตำรับยาหอมในการรักษา โรคลมต่างๆ รวมทั้งชนิดและสรรพคุณของสมุนไพรที่ใช้ในตำรับต่างๆ ซึ่งกลุ่มงานพัฒนาวิชาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพรของสถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข ได้รวบรวมรายละเอียดไว้ในเอกสารประกอบการประชุม ยาหอมที่ใช้ในหมอพื้นบ้านมีหลายตำรับประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด และมีความแตกต่างในตำรับของแต่ละภาค แต่ยังคงมีสมุนไพรหลักคล้ายกัน ได้แก่ โกฐต่างๆ เทียนต่างๆ กานพลู อบเชย กฤษณา เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าตำรับยาหอมใช้ในโรคต่างๆ ครอบคลุมมากกว่าสรรพคุณของยาหอมที่ใช้กันทั่วไป

2. สถานการณ์ ปัญหา และอุปสรรค ของยาหอมไทยในปัจจุบัน โดยมีวิทยากรจากสมาคมผู้ผลิตยาแผนโบราณ และนักวิชาการจากภาควิชาเภสัชเวช คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัญหาของยาหอมที่มีการกล่าวถึง ได้แก่ การปนเปื้อนของโลหะหนัก (ที่สำคัญคือ สารหนู ตะกั่ว แคดเมียม) เชื้อราและแบคทีเรีย ยาฆ่าแมลง และสารอื่นๆ เช่น การใช้สารสั้แทนเมนทอล นอกจากการปนเปื้อนของวัตถุติดที่ใช้ในการผลิต การขาดแคลนวัตถุดิบก็เป็นปัญหาสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง ในปัจจุบันวัตถุดิบบางอย่างจำเป็นต้องนำเข้าจากต่างประเทศ

3. แนวทางการพัฒนายาหอมไทยในปัจจุบันและอนาคต โดยมีวิทยากรจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ และสมาคมผู้ผลิตยาแผนโบราณ ที่ประชุมได้สรุปแนวทางในการพัฒนายาหอมในด้าน องค์ความรู้ในการวิจัยและพัฒนาสูตรตำรับ และสรรพคุณของยาหอม คุณภาพและมาตรฐานของวัตถุดิบและการผลิต หน่วยงานที่รับผิดชอบวิเคราะห์ในการควบคุมคุณภาพ และความปลอดภัยในการใช้

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าประชาชนให้ความเชื่อถือในสรรพคุณและความปลอดภัยของยาหอมมานาน จึงมีการศึกษาวิจัยเพื่อยืนยันสรรพคุณทางวิทยาศาสตร์ไม่มากนัก อรรถพรณมาตังคสมบัติ (พ.ศ. 2515) (1) เป็นกลุ่มแรกที่ทำการศึกษาฤทธิ์ของยาหอมต่อระบบไหลเวียนโลหิตทั้งในคนและสัตว์ทดลอง ในคนยาหอมชนิดเม็ดและผง (คนละตำรับ) มีผลลดอัตราการเต้นของหัวใจในระยะแรกๆ และต่อมาเพิ่มขึ้นประมาณ 5 ครั้ง/นาทีจากอัตราการเต้นก่อนได้รับยาหอม ซึ่งเพศชายให้การตอบสนองได้ดีกว่าเพศหญิง สำหรับผลต่อระดับความดันโลหิตพบว่า ความดันซิสโตลิกไม่เปลี่ยนแปลง ขณะที่ความดันไดแอสโตลิกลดลงเล็กน้อย และความกว้างของชีพจรเพิ่มขึ้น การศึกษาฤทธิ์ของยาหอมตำรับเดียวกัน

โดยใช้ส่วนสกัดจากตัวทำละลายต่างๆในสัตว์ทดลอง (หนูขาวเพศผู้) พบว่าส่วนสกัดด้วยน้ำของยาหอมทั้งแบบเม็ดและผงมีผลเพิ่มความดันโลหิตคล้ายกัน เช่นเดียวกับกับส่วนสกัดด้วยอัลกอฮอล์แต่ส่วนสกัดจากชนิดเม็ดเพิ่มความกว้างของซีพจรน้อยกว่าชนิดผง ส่วนสกัดด้วยน้ำจากชั้นคลอโรฟอร์มของยาหอมทั้งชนิดเม็ดและผงเพิ่มความดันโลหิตได้ใกล้เคียงกัน แต่ชนิดผงมีผลลดความกว้างของซีพจรและอัตราการเต้นหัวใจ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาผลการได้รับยาหอมติดต่อกันเป็นเวลา 14-21 วันในหนูขาวและกระต่าย พบว่าไม่มีผลต่อระดับความดันซิสโตลิก แต่มีแนวโน้มเพิ่มระดับความดันไดแอสโตลิก ในหนูขาวมีอัตราการเต้นของหัวใจเพิ่มขึ้น ขณะที่ไม่พบการเปลี่ยนแปลงในกระต่าย

ในปี พ.ศ. 2529 มนัส หวังหมัดและคณะ (2) ได้เลือกศึกษาฤทธิ์ของยาหอม 4 ตำรับต่อความดันโลหิต ยาหอมทั้ง 4 ตำรับนี้ มีลักษณะเป็นส่วนประกอบตัวเดียวที่มีในทุกตำรับ การให้สารสกัดฉีดเข้าหลอดเลือดดำในหนูขาว พบว่ายาหอมทั้ง 4 ตำรับมีผลลดความดันโลหิต โดย 3 ตำรับให้ฤทธิ์ตั้งแต่ขนาด 15 มก./กก. อีก 1 ตำรับ ให้ฤทธิ์ตั้งแต่ขนาด 30 มก./กก. ยาหอมในขนาดเท่ากันให้ผลลดความดันโลหิตในหนูขาวเพศผู้มากกว่าเพศเมีย แต่ไม่พบผลต่ออัตราการเต้นหัวใจ การศึกษากลไกการออกฤทธิ์เบื้องต้น พบว่าฤทธิ์บางส่วนคล้ายกับ acetylcholine (สารสื่อของระบบประสาทพาราซิมพาเทติกที่มีผลควบคุมการทำงานของร่างกาย โดยมีผลยับยั้งการทำงานของหัวใจและลดความดันโลหิต) ในการศึกษาครั้งนี้ยังได้ทดสอบความเป็นพิษเฉียบพลันของยาหอมทั้ง 4 ตำรับ ไม่พบอาการผิดปกติและการตาย เมื่อให้ยาหอมทางปากขนาดสูงถึง 10 ก./กก.

ต่อมา ม.ล.ปทุมทริกา ณ พัทลุง และคณะ (พ.ศ. 2538) (3) ได้ใช้ยาหอม 4 ตำรับเดียวกันกับที่ใช้ในการวิจัยของ มนัส หวังหมัดและคณะ ศึกษาผลต่อแรงบีบตัวและอัตราการเต้นของหัวใจห้องบนหนูขาวที่แยกออกจากตัว พบว่ามี 2 ตำรับที่เพิ่มแรงบีบตัวบ้าง เห็นผลใน 5 นาที และนานถึง 20 นาที แตกต่างจากการออกฤทธิ์เร็ว (1-2 นาที) ของ isoproterenol ที่เป็นสารที่ออกฤทธิ์คล้ายกับ norepinephrine (NE) (สารสื่อของระบบประสาทซิมพาเทติกที่มีผลกระตุ้นหัวใจและเพิ่มความดันโลหิต) ยาหอม 1 ใน 2 ตำรับนี้มีผลลดอัตราการเต้นหัวใจ ยาหอม 1 ตำรับ ลดอัตราการเต้นแต่ไม่มีผลต่อแรงบีบตัว ในขณะที่อีก 1 ตำรับ ไม่มีฤทธิ์ต่อทั้งแรงบีบตัวและอัตราการเต้น นอกจากนี้ยังพบว่ายาหอม 2 ตำรับที่มีผลเพิ่มแรงบีบตัวสามารถลดผลการยับยั้งหัวใจของ acetylcholine ได้เหมือนกัน

สุจิตรา ทองประดิษฐ์โชติ และคณะ (พ.ศ. 2542) (4) ศึกษาความเป็นพิษเฉียบพลัน และกึ่งเรื้อรังของยาหอมรวม 5 ตำรับ พบว่า LD₅₀ ของหนูขาวเพศผู้และเมียที่ได้รับยาหอม ทางปากมีค่า มากกว่า 5 ก./กก. กลุ่มที่ได้รับยาหอมบางตำรับในขนาด 5 ก./กก. พบน้ำหนักบาง อวัยวะแตกต่างจากกลุ่มควบคุมดังนี้ ในเพศเมียมีน้ำหนักหัวใจต่ำกว่า (1 ตำรับ) ในเพศผู้มีน้ำหนัก ตับมากกว่า (4 ตำรับ) โดยมีน้ำหนักไตมากกว่าด้วยใน 1 ตำรับ และน้ำหนักกระเพาะอาหารต่ำกว่า (1 ตำรับ) แต่ไม่พบความผิดปกติและการตายในหนูขาวทั้งเพศผู้และเมียเมื่อได้รับสารสกัดในขนาด 0.5 - 2.0 ก./กก. ติดต่อกันนาน 5 สัปดาห์

จากผลการศึกษาฤทธิ์ของยาหอมดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ยาหอมตำรับต่าง ๆ มีผลต่อระบบ ไหลเวียนโลหิตที่ไม่สอดคล้องและไปในทิศทางเดียวกัน จึงไม่สามารถสรุปฤทธิ์ของยาหอม ได้แน่นอน ความแตกต่างของผลการทดลองอาจเนื่องจากส่วนประกอบของสมุนไพรและการสกัด ที่ไม่เหมือนกัน ตำรับยาหอมส่วนใหญ่ประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด จากข้อมูลทาง วิทยาศาสตร์ของสมุนไพรเดี่ยวที่เป็นส่วนประกอบพบว่ามีทั้งที่ให้ผลเหมือนกันและต่างกัน

न्हวัน บุญยะประกาศ วิสูลา สุวิทย์วัฒน์ และสุวรรณ วีระวรรณ ได้สังเกตเห็นศักยภาพ ของยาหอมที่ควรส่งเสริมให้มีการใช้มากขึ้นและสนับสนุนการส่งออกไปจำหน่ายยัง ต่างประเทศ จึงเน้นการศึกษาฤทธิ์ของยาหอมทั้งตำรับเพื่อเป็นข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ใน การอ้างอิงสรรพคุณ เพื่อลดความแตกต่างของส่วนประกอบของสมุนไพรในตำรับและลดความ แปรปรวนในการเตรียมสารสกัดซึ่งอาจมีต่อผลการทดลอง จึงได้เลือกตำรับยาหอมที่มีการใช้อย่าง กว้างขวางเพียง 1 ตำรับและมาจาก lot เดียวกันในการเตรียมสารสกัดน้ำและทำให้แห้งด้วย ความเย็น (lyophilization) และเก็บที่อุณหภูมิ -20 องศาเซลเซียส มาใช้ศึกษาฤทธิ์ต่อระบบ ไหลเวียนโลหิตและระบบทางเดินอาหารอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 (5-10) สำหรับผลของ ยาหอมต่อระบบทางเดินอาหาร ยังไม่มีรายงานการศึกษาวิจัยสรรพคุณของทั้งตำรับ ทั้งที่ยาหอมมีสรรพคุณในการบรรเทาอาการปวดท้อง จุกเสียดแน่น คลื่นไส้อาเจียน

○ ฤทธิ์ต่อระบบไหลเวียนโลหิตในหนูขาว

1. ผลต่อแรงหดตัวของหลอดเลือดแดงใหญ่

พบว่ายาหอมตำรับนี้เพิ่มแรงหดตัวของหลอดเลือดเอออร์ตาทั้งที่มีและไม่มี เซลล์บุด้านในของหลอดเลือด (endothelium) ตามขนาดที่ให้ และถูกยับยั้งได้บางส่วนด้วย phentolamine (ตัวปิดกั้นตัวรับชนิด α ของ NE ที่พบมากที่หลอดเลือด) เมื่อให้ร่วมกับ NE

ยาหอมสามารถลดผลในการเพิ่มแรงหดตัวของ NE ได้ แสดงว่าฤทธิ์ของยาหอมต่อหลอดเลือด คล้ายแต่น้อยกว่า NE (5)

2. ผลต่อการทำงานของหัวใจ

ยาหอมลดอัตราการเต้นแต่เพิ่มแรงบีบตัวของหัวใจตามขนาดที่ให้ ฤทธิ์ในการเพิ่มแรงบีบตัวเกิดช้าแต่คงฤทธิ์นานซึ่งต่างจากฤทธิ์ของ NE ที่ออกฤทธิ์ได้เร็วและสั้น และไม่สามารถยับยั้งด้วย propranolol (ตัวปิดกั้นตัวรับชนิด β ของ NE ที่พบมากที่หัวใจ) แสดงว่าฤทธิ์ของยาหอมต่อหัวใจต่างกับ NE (5)

3. ผลต่อความดันโลหิต

เมื่อให้ทางหลอดเลือดดำพบว่ายาหอมมีผลทั้งลดและเพิ่มความดันโลหิต โดยออกฤทธิ์ลดความดันโลหิตทันทีที่ได้รับยาหอมในระยะเวลานั้นๆ จากนั้นจึงเพิ่มความดันโลหิตซึ่งให้ผลมากกว่าและคงอยู่นานกว่า ซึ่งต่างจาก NE ที่ให้ผลเพิ่มความดันโลหิตอย่างรวดเร็ว ระยะเวลาในการออกฤทธิ์ทั้งลดและเพิ่มความดันโลหิตขึ้นกับขนาดของยาหอมที่ให้ การเพิ่มขนาดของยาหอมยังทำให้เพิ่มระยะเวลาออกฤทธิ์สูงสุดในการเพิ่มความดันโลหิต การให้ phentolamine ไม่มีผลต่อฤทธิ์เพิ่มความดันโลหิตของยาหอม แต่มีผลลดระยะเวลาออกฤทธิ์สูงสุดในการเพิ่มความดันโลหิต (6) การให้ยาหอมโดยป้อนทางปากให้ผลเพิ่มความดันโลหิต อัตราการเต้นหัวใจ และอัตราการไหลเวียนเลือดส่วนปลาย ความดันโลหิตเพิ่มภายใน 15 - 30 นาทีและคงอยู่นาน 60 - 90 นาที เมื่อให้ยาหอมวันละ 1 ครั้งติดต่อกันเป็นเวลา 8 สัปดาห์ไม่พบการเปลี่ยนแปลงของความดันโลหิต อัตราการเต้นหัวใจ และอัตราการไหลเวียนเลือดส่วนปลาย แต่ยาหอมในขนาดสูงสุดที่ใช้ในการทดลองนี้ (5 ก./กก.) มีผลลดการเจริญเติบโตโดยมีน้ำหนักต่ำกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับหรือได้รับยาหอมในขนาดต่ำตั้งแต่สัปดาห์ที่ 7 โดยไม่พบความผิดปกติของตับและไตจากการตรวจค่าเคมีในเลือด นอกจากนี้พบว่าหลอดเลือดแดงใหญ่ของหนูที่ได้รับยาหอมทุกวันติดต่อกันนาน 8 สัปดาห์ตอบสนองต่อ NE ได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่ผลต่อยาหอมยังคงเดิม (7)

จากการศึกษาในสัตว์ทดลอง (5-7) สรุปได้ว่ายาหอมตำรับที่ใช้มีฤทธิ์เพิ่มความดันโลหิต โดยเพิ่มการหดตัวของหลอดเลือดแดงใหญ่และเพิ่มแรงบีบตัวของหัวใจ โดยมีผลต่ออัตราการเต้นหัวใจน้อย ผลต่อหลอดเลือดส่วนหนึ่งผ่านตัวรับเหมือน NE แต่ผลต่อหัวใจอาศัยกลไกอื่นที่ต่างจาก NE นอกจากนี้ยาหอมยังเพิ่มการไหลเวียนเลือดในหลอดเลือดขนาดเล็กที่อวัยวะส่วนปลาย

○ ฤทธิ์ต่อระบบไหลเวียนโลหิตในคน

การศึกษาฤทธิ์เบื้องต้นของยาหอมตำรับเดียวกันนี้ต่อระดับความดันโลหิต และ อัตราการเต้นของหัวใจในคน โดยให้ยาหอม 2 แบบ คือ ในรูปแบบสารสกัดน้ำเช่นเดียวกับที่ใช้ ในสัตว์ทดลอง และยาหอมขง (ละลายผงยาหอมในน้ำอุ่น) พบว่ายาหอมขงมีผลเพิ่มความดันโลหิต แต่ผลของสารสกัดยาหอมไม่ชัดเจน (8-9)

ฤทธิ์เหล่านี้ต่อระบบไหลเวียนโลหิตอาจเป็นสรรพคุณในการแก้อาการเป็นลม หน้ามืด วิงเวียน เวียนศีรษะ และอาการที่เนื่องจากมีความดันเลือดต่ำ และมีเลือดไปเลี้ยงไม่พอ

○ ฤทธิ์ต่อระบบทางเดินอาหารในสัตว์ทดลอง

การศึกษาที่ได้ดำเนินไป เน้นผลต่อการหลั่งสารหลังจากกระเพาะอาหาร พบว่า ยาหอมสามารถยับยั้งการหลั่งกรด การหลั่งเอนไซม์เปปซิน และเมือกที่ละลายในน้ำย่อยที่ถูก กระตุ้นด้วยฮีสตามีนและคาร์บาโคล แต่เพิ่มการหลั่งเมือกที่เคลือบเยื่อบุกระเพาะอาหาร นอกจากนี้ ยังยับยั้งผลของฮีสตามีนในการกระตุ้นการไหลเวียนเลือดที่เยื่อบุกระเพาะอาหารด้วย (10) ฤทธิ์เหล่านี้จึงอาจเป็นสรรพคุณส่วนหนึ่งในการบรรเทาอาการปวดท้อง ไม่สุขสบายท้องของยาหอม

จากข้อมูลการศึกษาวิจัยของยาหอมที่มีในปัจจุบัน เห็นได้ว่ายังไม่สามารถสรุปสรรพคุณ ที่แน่นอนของยาหอมตำรับอื่นๆ ได้ เนื่องจากตำรับยาหอมที่ใช้กันอยู่ มีความแตกต่างของ ส่วนประกอบสมุนไพรรวมทั้งปริมาณของสมุนไพรตัวเดียวกัน สมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบมี ทั้งที่มีฤทธิ์คล้ายกันและต่างกัน จึงสรุปสรรพคุณของตำรับยาหอมจากข้อมูลฤทธิ์ทางเภสัช วิทยาของสมุนไพรแต่ละตัวที่เป็นส่วนประกอบในตำรับจากเอกสารวิชาการคงไม่ได้ นอกจากนี้ ฤทธิ์ของสมุนไพรที่มาอยู่รวมกันอาจแตกต่างจากฤทธิ์ของสมุนไพรเมื่ออยู่เดี่ยวๆ การศึกษาวิจัย ยาหอมจึงมีความจำเป็นในการพัฒนายาหอม ทั้งในแง่ของการพัฒนาตำรับและสรรพคุณ รวมทั้งขนาดที่เหมาะสม เพื่อส่งเสริมการใช้และสนับสนุนการส่งออกจำหน่ายในต่างประเทศ

เอกสารอ้างอิง

สนใจเอกสารอ้างอิง ติดต่อได้ที่สำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล